

Zachar Péter Krisztián¹

A Rerum novarum és a jezsuita szolidarizmus iskolája

1. Bevezetés

A 19. század alapvető változásokat hozott a gazdaság, majd ezáltal a társadalom és a politika berendezkedéseiben. Az ipari forradalom hatására új csoportok jelentek meg a társadalomban, amelyek egyfelől saját gazdasági érdekeik, másfelől politikai akaratuk megvalósítására törekedtek. A modern kapitalizmus eredményeként létrejövő munkástömegek – mivel elvesztették a kapcsolatot szülőföldjükkel és eredeti közösségeikkel – új eszmékre lettek fogékonyak, amelyek már nem a fennálló posztfeudális politikai rendszerben és különösen nem az egyház hagyományos tanításai szerint, hanem teljesen új alapokon képzeltek el a kialakult társadalmi, gazdasági és politikai konfliktusok rendezését. Mivel a korszak államainak gazdaságpolitikájára a merkantilizmus után a hagyományos – angolszász alapokon nyugvó – liberális politikafelfogás volt jellemző, a legtöbb 19. századi állam kivonult a gazdaság szférájából, ami a modern korban a munkaadók és a munkavállalók közvetlen konfrontálódását eredményezte. Ezek a folyamatok segítették elő egyfelől a munkaadói önszerveződések, a különböző gyáripáros-szövetségek, majd gazdasági kamarák, másfelől pedig az ipari munkásság érdekvédelmi szövetségeinek, a szakszervezeteknek a kialakulását. Ez utóbbiakra komoly befolyást gyakorolt a marxi (és engelsi) szocialista tanítás, majd főleg a századforduló után az azt továbbfejlesztő kommunista ideológia. Mivel ezek központi eleme a könyörtelen osztályharc, a különböző társadalmi érdekek kiegyenlítésének tagadása és a proletariátus uralmának erőszakos eszközökkel történő megteremtése volt, e kérdéskörökre előbb-utóbb az egyházi tanításnak is reflektálnia kellett. Különösen azért, mert a francia forradalom óta nemcsak a gazdaság, de az egész társadalom terén új irányzatok éreztették

¹ Tanszékvezető egyetemi docens, Nemzeti Köszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar.

hatásukat, és a liberális, éjjeliőr állam, valamint a marxizmus is többek között az egyház háttérbe szorítását, a szekularizáció megvalósítását tűzte ki céljául.

Ettől kezdve a problémák iránt fogékony politikusok, szociológusok, társadalomtudósok és közgazdászok az új inerciarendszer közepette elsődleges feladatnak tekintették a társadalmi béke és az állami stabilitás megóvását. Ez pedig elkerülhetetlenné tette a 19. századi fejlődésmenet nyomán meghatározóvá vált társadalmi viszonylat, a munkaadó és a munkavállaló kapcsolatának újragondolását. A korábbi tapasztalatokra és az új elméletekre egyaránt alapozva igyekeztek újragondolni a szociális kérdések megoldási lehetőségeit, ezen belül is az állami szerepvállalás motívumait és az egyes társadalmi osztályok szerep-körét. A *Rerum novarum* kezdetű enciklika korszakalkotó jelentősége éppen ebben a folyamatban érhető tetten: nemcsak az egyház társadalmi tanításának megújításában és a keresztényszociális politikai gondolat elindításában játszott döntő szerepet, hanem a közgazdaságtan új elemekkel való kiegészítésében is.

A pápai enciklika megszületéséhez vezető úton jelentős állomás volt a Szociális és Közgazdasági Tanulmányok Katolikus Uniójának (a Fribourg-i Unió) létrejötte, amelynek keretében rendszeresen találkoztak egymással nemcsak az európai vezető katolikus gondolkodók, de a modern tudományok, így a szociológia vagy a gazdasági tanulmányok kiemelkedő elméletalkotói is. Az unió tagjai szerte Európában vizsgálták a munka természetét, a tulajdon és a társadalom viszonyát az új korszakban, és ehhez XIII. Leó tanításának szellemében a „tamási filozófiát” hívták segítségül. A pápa ugyanis már az 1879-ben kiadott *Aeterni Patris* kezdetű enciklikájában a keresztény világszemlélet Aquinói Szent Tamás elveinek szellemében történő megújítását és továbbfejlesztését állította feladatként a katolikus világ elé (FRENYÓ 2007). XIII. Leó meggyőződéssel vallotta, hogy „a felvilágosodás következtében sarkpontjaiból kifordult világ társadalmi és gazdasági viszonyainak jobbítása csak az Aquinói Szent Tamás által filozófiailag és teológiailag átgondolt és leírt tanítás, vagyis a világ Istentől szándékolt hierarchikus rendje visszaállításával lehetséges” (KÉK 2013: 41). A neotomizmus alapja tehát a pusztá hit és a magára hagyott értelem helyett a kettő egymásrautaltsága és egyetértése: a *fides* és a *ratio*, az elkötelező hit és a belátó értelem egyaránt a keresztény üzenet lényegét képezi egy hierarchikus társadalmi rendben (HORVÁTH 1999: 651–655).

Ennek szellemiségében a Fribourg-i Unió egyfelől bemutatta az egyes résztvevők hazájában fennálló társadalmi és szociális helyzetet, másfelől elemezte a szabadelvű kapitalizmus, a munkabérek, a magántulajdon és különösen a lehetséges megoldások kérdskörét (BOTOS 2006; PAULHUS 1980). Az egyesület

tevékenysége nyomán kibontakozó legfontosabb következtetés az volt, hogy a szegények, elesett társadalmi csoportok alkalmoszerű segélyezése nem oldhatja meg a probléma mélyén húzódó szociális gondokat. Éppen ezért a gazdaság terén sem elégséges a keresztény értékekhez való individualista visszatérés vagy akár jó szándékú, filantróp vállalkozások alapítása. A társadalmi igazságosság gondolatát középpontba állítva átfogó megoldással kell a problémához közeledni. Ebben pedig nagy szerep hárul az államra, amelynek feladata a mutatkozó túlkapások korrekciója és a magánvállalkozások tevékenységének összehangolása a közjával, garantálva a lehető legnagyobb szabadságot a magánkezdeményezéseknek.

Az így kidolgozott közgazdasági alapelvek már a *Rerum novarum* gondolatai közé is bekerülhettek, amely körlevél így megerősítette azt az igényt, hogy egy komplex, a katolikus hitelvekkel is összhangban álló gazdaságfilozófiai rendszer korrigálja a manchesteri kapitalizmus túlkapásait. Két teológus, Georges de Pascal és Augustin Lehmkuhl dolgozta ki azt az álláspontot, amely szerint az uralkodó piacgazdaság egoista, uzsorásként működik, és bűnös a társadalmi struktúrákban felmerülő problémák kapcsán (BOTOS 1993). Szerintük ez nemcsak egyedi esetekben mutatkozik meg, hanem egyértelműen a teljes rendszer működését kísérik a mindenki számára érzékelhető hibák. Mindezek fényében egyre fontosabbá vált, hogy a katolikus tudományos körök a teljes államéletre és ezen belül az egyes alrendszerekre, így a közgazdaságra is kiterjedő szemléletüket összegző és a korrekatívumokat tartalmazó tudományos munkákkal álljanak elő (PAULHUS 1980: 71–75). E tekintetben kiemelkedő jelentőségű volt a szolidarizmus iskolájának megszületése, amely első ízben kapcsolta össze a katolikus emberkép társadalometikai következtetéseit a modern gazdaságtudomány törvényszerűségeivel.

2. Heinrich Pesch és a szolidarizmus rendszere

Az új keretrendszer kidolgozása Heinrich Pesch (1856–1926) jezsuita páter, közgazdász és társadalomfilozófus nevéhez kapcsolódik. Munkásságának több ezer oldalnyi lenyomatából a legfontosabb kifejezés az egyház társadalmi tanításának új értelmet adó *szolidarizmus* eszméje, amelyet időskorára komplex közgazdasági iskolává fejlesztett.² Már fiatalkorában is a gazdasági válságok és a társadalmi

² A fogalom már a francia posztliberális keresztény gondolkodók körében megjelent a 19. században, de a Pesch által meghatározott solidarisme az egyén szolidáris kötelezettségvállalásán

igazságosság kérdése érdekelte: egyetemi évei alatt kezdett közgazdaságtannal és társadalomfilozófiával foglalkozni, amely területeken mentora Georg von Hertling (1843–1919), a Görres társaság alapítója, későbbi bajor miniszterelnök, német kancellár volt. Később papi pályára lépve, a mainzi kispapi szeminárium spirituálisaként, tanulmányozta a híres mainzi püspök, Wilhelm Emmanuel von Ketteler (1811–1877) hagyatékát. Egyre élénkebb közgazdasági érdeklődése okán a századfordulón a berlini egyetemen a korabeli „katedra-szocialista” Adolph Wagner (1835–1917), majd Gustav Schmoller (1838–1917) kurzusain vett részt, és az ő hatásukra igyekezett tudományos keretrendszerbe foglalni tanításait (ZACHAR 2021a: 276–278). Pesch számára a társadalomtudományi módszerek, a jog és az etika, valamint a moralitás kérdéseinek beemelése a közgazdaságtudományba kiegészítette a liberális kapitalizmus alapelvét és előtérbe állította a német történeti hagyományból táplálkozó paternalizmust. Munkáiban így a közgazdaságtan társadalomtudományi, antropológiai és szociális fundamentuma volt meghatározó jelentőségű, vagyis a gazdaságot nemcsak számszerűsített törvényszerűségek tanaként, hanem az emberek társadalmi interakcióinak folyamataként szemlélte, amely a kölcsönösségen, közös értékrenden, az egyének és a társadalom kapcsolatain és kötelezettségein alapul. Ezt foglalta keretbe az új alternatív közgazdasági iskola, a szolidarizmus tanítása, amelynek első tudományos igényű összegzését 1902-ben készítette el. Ezen írásai *Solidarismus* címen a jezsuiták folyóiratában, a *Stimmen aus Maria-Laach* 63. számának 38–60. és 307–324. oldalán jelentek meg. 1905-ben kezdte el írni az életművéként felfogott közgazdaságtudományi tankönyvet *Lehrbuch der Nationalökonomie* címmel, amely öt kötetben teljesen új szemléletmód alapján vázolta a társadalom, a gazdaság és a politika összefüggésrendszerét.

Pesch felfogásának egyik legerősebb képe a korábbi korokból már ismert szerves, élő társadalom volt, amelyben az élő szervezet minden egyes funkciója az egész test fenntartását szolgálja (GIERS 1967; MAZUREK 1980: 87–89). Így a német társadalomfilozófus szerint mind az individualista megközelítésmód, amely a korai liberalizmus gazdaságfelfogásában tükröződött, mind az ezzel szemben létrejött kollektivisták szemlélet, amely a szocializmus, majd

túl moráletikai és szociológiai fundamentumot kívánt adni a társadalmi problémák kezeléséhez. Az elméletalkotásban részt vett többek között Juan Donoso Cortés, Frédéric Bastiat, Alfred Fouillée és Charles Gide is. Pesch elmélyült tanulmányai révén ismerte és összegezte az általuk megfogalmazott gondolatokat, majd a Fribourg-i Unió és a Rerum novarum nyomán fejlesztette ezeket koherens közgazdasági elméletté.

a kommunizmus sajátja, tarthatatlan és összeegyeztethetetlen az egyház tanításával. Meggyőződése, hogy nem a tőke a legnagyobb érték és a gazdasági tevékenység célja, hanem éppen az emberi szubjektum, amelynek közösségben történő kiteljesedéséhez az előbbi csak eszközt jelenthet. Ezért az individualizmussal és kollektívizmussal szemben létrehozandó új társadalmi rendszert – az „izmusok korában” – szolidarizmusként nevezte meg. Ezt a keresztény erkölcs és a hit tanítása alapján álló társadalmi rendszert kell megvalósítani, amely érvényre tudja juttatni az emberek közötti szolidáris, természetes közösségekben (család, állam stb.) megnyilvánuló kapcsolatokat. Emellett a rendszernek meg kell valószínűsítania az állam és a hivatás kiteljesítésére irányuló, a közösségi szellem által megerősödő, de jogilag is megalapozott, az adott történelmi szükségletekhez igazított kooperatív, képviselői és korporatív törekvéseket. Nem lehet sikeres az „abszolút szabadság” és az „egyetemes egyenlőség” rendszere sem, nem vezethet eredményre sem a csak egyéni előnyöket kergető egyedi vállalkozás, sem pedig a társadalmi csoportok közötti különbségek mondvasínált elhomályosítása. Pesch szerint a társadalom morális egységet alkotó egészébe kell szervesen integrálni az egyéneket (PESCH 1914: 414). Míg a liberalizmus és az individualizmus a szabadság, a marxizmus és a szocializmus pedig az egyenlőség fogalmát állította tanítása középpontjába, addig a szolidarizmus az egységre, az egymás iránti elköteleződésre, a közös, kölcsönös kötelesség- és segítségvállalásra helyezi a hangsúlyt. Ennek megfelelő keretet ad a szubszidiaritás. Ez nem egy individualista elv, sokkal inkább a szociális közösség alapelve, tehát fókuszában nem a magányos ember, az individuum áll, hanem az emberi személy a társadalom szövetében, a maga nyitottságával és kapcsolataival embertársai körében. Alapvetően feltételezi a tagolt társadalmi rendszert, vagyis egy rendi struktúra létrehozását, amelynek keretében megvalósulhat a szociális kooperáció és egyben a „segély az önsegélyre” (RAUSCHER 1969). A szubszidiaritás szó ugyan konkrétan nem szerepel a *Rerum novarum* kezdetű enciklikában, de az érteleme mindenképpen megtalálható benne. Maga a kifejezés – az eddigi kutatások szerint – első ízben Pesch munkásságában jelent meg. Ő fejtette ki először explicit módon, hogy mindaz, amit az egyének, családok és kisközösségek el tudnak végezni, nem lehet az állam hatásköre (MAZUREK 1980: 96).³

³ A szubszidiaritás gondolatának az egész egyházra való nyomatékos és egyértelmű kiterjesztésére csak XII. Pius pontifikátusa alatt került sor. A szentatya 1946 februárjában, az új bíborosok beiktatása alkalmával karolta fel az elődei által és különösen a *Quadragesimo anno* kezdetű enciklikában hangsúlyozott szubszidiaritás eszméjét, amelyet az említett dokumentum már szó szerint

A német szerző megközelítésmódja ezzel egyszerre tradicionalista, konzervatív alapokon nyugvó és modern. Magától értetődő volt számára, hogy érvelésében a katolikus filozófia skolasztikus-ontológiai gyökereihez és a katolikus természetjoghoz nyúljon vissza. A tradicionalista felfogásban a felebaráti szeretet és a másik emberi lény megbecsülése alapértéke az egyház tanításának, amely a társadalmi kérdésekkel főleg morális és részben jogi álláspontok szerint foglalkozott. Pesch szemléletmódját ugyanakkor ezekhez képest modernnek is tekinthetjük, tudniillik a forradalmak korának három hívószava (*liberté, égalité, fraternité*) közül egyet magáénak vallott, azt be tudta illeszteni saját, immár tudományos igényű koncepciójába. Így a munkájában lerakott közgazdasági alapokra támaszkodó katolikus társadalmi tanítás egyben a 19. század utolsó harmadának kihívásaira adott válasz is volt.⁴ Példaértékű, hogy mindeközben sikerült elkerülnie mind az extrém modernizmus, mind a befelé forduló katolikus integralizmus csapdáját (DIRSCH 2006: 16–17).

Világképében a polgári-liberális berendezkedés gazdasági alapjai és társadalmi adottságai nem képezték vita tárgyát: a társadalom és gazdaság harmonikus rendszerében a szociálisan kiegyenlített kapitalizmusnak helye van, és egyben elengedhetetlen a modern ipari társadalmak közgazdasági ellátásához. Egyetértett Adam Smith gondolatával, hogy a dolgozó ember a nemzeti jólét alapja, és az emberi tevékenység a népek gazdagságának forrása. Ez is mutatja, hogy igyekezett megérteni és helyes mederbe terelni az elődök vitatott nézeteit.

tartalmazott és kifejtett: „A társadalomelmélet szilárd és örökérvényű elve az a rendkívülien fontos alapelv, amelyet sem megcáfolni, sem megváltoztatni nem lehetséges; ez így szól: amit az egyes egyének saját erejükből és képességeik révén meg tudnak valósítani, azt a hatáskörükből kivenni és a közösségre bízni tilos; éppen így mindazt, amit egy kisebb és alacsonyabb szinten szerveződött közösség képes végrehajtani és ellátni, egy nagyobb és magasabb szinten szerveződött társulásra áthárítani jogszerűtlenség és egyúttal súlyos bűn, a társadalom helyes rendjének felforgatása, mivel minden társadalmi tevékenység lényegénél és bennerejlő erejénél fogva segíteni – szubszidiálni – köteles a társadalmi egész egyes részeit, ellenben soha nem szabad bomlasztania vagy bekebeleznie azokat” (XI. Pius pápa 1993: 79).

⁴ Az egyház társadalmi tanítása e perctől kezdve rendkívül fontos kettősséggel bír: egyszerre állandó és változó. Ahogy a 20. század végén Szent II. János Pál kifejtette: „Valójában a folytonosság és a megújulás igazolja az Egyház tanításának maradandó értékét. Ez a kettősség az Egyház szociális tanításának sajátossága. Egyrészt állandó, mert azonos marad alapeszméjében, „vezérelveiben”, „értékítéletében” és „cselekvési normáiban”, de főként az Úr evangéliumával való eleven kapcsolatában; másrészt mindig új is, mert állandóan alkalmazkodnia kell – megfelelő módon szükségszerűen – az idők változó körülményeihez és az állandóan változó eseményekhez, amelyek között az emberek és a társadalom mindennapi élete zajlik” (II. János Pál pápa 1988: 3).

Érdekes ugyanakkor érvelése a magántulajdon szerkezetével kapcsolatosan. Közgazdasági elméletében ugyanis a tulajdon nem maga a cél, hanem csupán eszköz a célok eléréséhez, a mindennapi szükségletek kielégítéséhez. A társadalom szociális jellege abban nyilvánul meg, hogy az isteni gondviselés a javakat az egész emberiség számára teremtette meg, így a vagyon csak embertársaink közreműködésével szerezhető meg. Ebből azonban Pesch számára az egyház társadalmi tanításának egyik kulcsmozzanata következett: a magántulajdon két jellemvonása, a személyes és szociális oldala. A törvényes igazság feladata örködni afölött, hogy a magántulajdon ne veszítse el szociális jellegét és – a közjó alapelveit szem előtt tartva – megfelelően kerüljön felhasználásra (MAZUREK 1980: 92–93). Ehhez megfelelő társadalmi ellenőrzés és érdekképviselet kell, ami ismét egy igen modern vonás az elméletben. A társadalom integratív és szolidaritáselvű szerepével képes a modern gazdaság és ezzel az állami berendezkedés vadhajtasait letörni.

A jezsuita közgazdász munkájának egyik kiemelkedő jelentőségű momentuma az igazságos bér fogalmának beemelése a tudományos vitákba, amelyet szintén a munkaadó és a munkavállaló közötti szolidaritásból vezetett le. Összhangban a pápai tanítással rámutatott, hogy a munka és a tőke egymásra van utalva a gazdasági folyamatokban, a tulajdonosok és a munkások egész életük és teljesítményük tekintetében egymástól függenek. Így a szolidarizmus egyértelmű alapkövetelménye, hogy közöttük ne álljon fenn hatalmas, feloldhatatlan konfliktus. Ha mindenki csak a saját gazdasági előnyeit és jólétét tartja szem előtt, annak ugyanolyan negatív hatásai lehetnek, mint amikor egy család minden tagja csak a saját érdekeivel törődik. Mindezek alapján a szolidarizmus programjába bekerült a közjó követelménye és a közösségi szolgálat. A keresztény felebaráti szeretet erkölcsi posztulátumát a gazdasági élet ellentéteire, a gazdasági szereplők szembenállására, bérvitáira is ki kívánta terjeszteni, mivel csak ez eredményezhette a partneri együttműködést. Ugyanakkor itt tűnik ki egyik nagyon fontos és nem eléggé hangsúlyozott gondolata is: a valós társadalmi béke csak önkéntes alapon, állami kényszerintézkedések nélkül érhető el e területen. Éppen ezért a német tudós meggyőződése, hogy a szolidaritás a tudatos, szabad emberi cselekvés etikai következményeként alakul ki, és nem létezhet morális kötelezettségvállalás, így szubszidiaritás nélkül (PESCH 1914: 144, 33).

Pesch számára tehát a szolidarizmus központi gondolata, a hitelvekkel is alátámasztott közjó és az általános jóllét mint társadalmi jogi kötelezettség jelent meg. A jogi síkra terelt elvárás, a nép igényeiről való gondoskodás az igazi népjólét értelmében, egyben már az állam feladatává tette a megfelelő környezet

biztosítását. Az új rendszer alapelve ugyanis – Muzslay István elemzése szerint – az ember és a közösség kölcsönös felelőssége és egymásrautaltsága, vagyis szolidaritása és a szubszidiaritás (kisegítés) elve volt (MUZSLAY 1992). Az emberi közösség ennek következtében nem értelmi elvonatkoztatás, nem egy élettelen mechanizmus, ahogy azt az individualizmus tana hirdette, hanem élő szervezet, miként maga az ember, aki a társadalom alkotóelemeként és egyben hordozójaként jelenik meg. A társadalmi jogi kötelezettség révén kell tehát minden állampolgár számára biztosítani a nyugodt életvitel és fejlődés, illetve különösen az alsóbb osztályok számára a szellemi, vagyoni és társadalmi felemelkedés lehetőségét.

3. A szolidarizmus második generációja

Az európai szélsőségek térnyerésével egyidejűleg jelent meg a szolidarizmus iskolájának második generációja. Propagálói továbbra is a katolikus értelmiség és elsősorban a jezsuiták köréből kerültek ki, akik egyértelművé kívánták tenni, hogy az egyre erőteljesebben mutatkozó szélsőséges ideológiák jelentette veszély közepette nem a fennálló államrendszerek lebontására, hanem társadalmi-gazdasági belső reformokkal való megjavítására van szükség. A korábbi eredmények, Pesch tanításai és saját nézeteik fényében a szolidaritást helyezték a társadalmi kérdések megoldásának középpontjába: egyik társadalmi csoport támogatása sem irányulhat a másik ellen, viszont az erősebb önként köteles a gyengébbnek segítségnyújtani (KOWNACKI 1991: 433). Világossá tették, hogy az ember csak társas lényként értelmezhető, és az emberi méltóság a személyiség velejárója. Éppen ezért nem tekinthető pusztán termelési tényezőnek egyetlen ember sem, aki a piacon magát bocsátja áruba, és így aláveti magát a kereslet és kínálat mechanizmusának. A liberális megközelítésmód legalapvetőbb hibája, hogy az emberi munkaerőt csupán árunak tekinti, megfosztva személyiségétől, és ezzel kvázi a dologi szerződésből fakadó jogokat a munkavállaló személyi jogai fölé helyezi. „[A] munkaerőt úgy kezeli, mint bármely más tárgyi értéket, tekintet nélkül annak személyi és társadalmi vonatkozásaira” (MUZSLAY 1992: 322). Pedig a keresztény tanítás értelmében Isten az embert saját képére teremtette, vagyis az egyházi tanítás alapeleme, hogy a másokban minden körülmények között Isten képmását és a krisztusi értelemben vett felebarátot kell látnunk, tehát nem tekinthetjük egyszerű „termelési tényezőnek”. Így „[a]z ember a munkaviszonyban is megőrzi személyi méltóságát, abszolút érvényű, elidegeníthetetlen

és áruba nem bocsátható jogait” (MUZSLAY 1992: 322). Ugyancsak minden ember megőrzi a javakkal való rendelkezés jogát, amely saját és a családja jelenének és jövőjének biztosításához szükséges. Tehát az egyházi tanítás nem kérdőjelezte meg a magántulajdon intézményét, sőt úgy láttatta, hogy „a javak társadalmi hasznossága a termelő javak magántulajdona révén szintén jobban érvényesül, mint a közös birtoklás esetén” (MUZSLAY 1997).

A munkaadók és a munkavállalók közötti kapcsolatokat a szolidaritás talaján újragondolni igyekvő – elsősorban német gondolkodókból álló – csoport, a Königswinterer Kreis vezető szereplője Oswald von Nell-Breuning (1890–1991) jezsuita atya volt. Nell-Breuning egy régi trieri nemesi család sarjaként előbb matematikai-természettudományi tanulmányokat folytatott Münchenben, Berlinben és Strasbourgan, ennek során pedig személyesen is megismerkedett a Bismarck-korszak meghatározó közgazdászával, Adolf Wagnerrel és nézeteivel. 1910-ben kezdett filozófiával és teológiával foglalkozni Innsbruckban, majd belépett a jezsuita rendbe. Az első világháború alatt egy ispotályban teljesített szolgálatot, így tanulmányait csak a háború után, 1920-ban tudta befejezni, majd 1921-ben pappá szentelték. Doktori munkáját, amelyben a tőzsde etikai-morális kérdéseiről értekezett, 1928-ban védte meg. Ezt követően nyugdíjba vonulásaig a Frankfurtban létrehozott Philosophisch-Theologische Hochschule Sankt Georgen főiskola morálteológiai, egyház- és társadalomjogi professzora volt (RAUSCHER 1994; KEMÉNY 2010; ZACHAR 2021b: 282–284). Elképzelése szerint önkéntes, egyenjogú kapcsolatokról kinövő (rendi) önkormányzati szervezeteket kell létrehozni, amelyek a szolidáris társadalom alapegységeivé válhatnak, leküzdhetik az individualista szemléletmódot és felválthatják az osztálytársadalom rémképét. A szubszidiaritás alapján ezek maguk dönthetnek a legfontosabb (akár politikai) kérdésekről, így az állam csak azokat a feladatokat végzi el, amelyek ellátására a polgárok és a rendek nem képesek. A kör tagjai tehát nem az egész államfelépítmény újrendezését kívánták, hanem a szociális partnerek és a társadalom alkotóelemei közötti kapcsolatok újragondolását. Ezzel alapvetően elhatárolták saját koncepciójukat a fasiszta korporatív államtól és minden egyéb autoriter hajlamú törekvéstől a korszakban.

A szolidarizmus második generációjának szintén megkerülhetetlen ideológusaként tartjuk számon Gustav Gundlachot (1892–1963). Ő gimnáziumi tanulmányai után filozófiát tanult Freiburg im Breisgau egyetemén, ahol aktív tagja volt az egyetemi katolikus diákszövetségnek. Őt szemesztert követően azonban feladta tanulmányait, és 1912-ben belépett a jezsuita rendbe. Így került személyes kapcsolatba a szolidarizmus első generációjával és magával Peschsel is.

1929-ben Nell-Breuning mellé meghívást kapott a Philosophisch-Theologische Hochschule Sankt Georgenre, majd 1934-től tanított a római Gregorianán is (RAUSCHER 1992). Munkássága alapvetően hozzájárult az egyház társadalmi tanításának modernizálásához. Elméletében a rendi szervezetek létrehozása önkéntes, azonban szerepük nemcsak a szociális, hanem a gazdaságirányítás szférájára is kiterjed. Azt szorgalmazta, hogy ne a tőke összege legyen a kiindulási pont, ne a rentabilitás legyen a fő motívum, és ne a profitmaximalizálás álljon célként a gazdasági tevékenység előtt. A keresztény társadalmi és állam-eszme követői elutasították az emberhez nem méltó körülményeket, az ember kiszorítását a gazdasági élet centrumából. A liberalizmus reformja e szempont szerint valójában a tőkeérdekek túlsúlyának felszámolása és a dolgozó ember közösségi lényként való középpontba állítása volt.

Ezt a gondolatot vitte tovább és tette központi elemmé Johannes Messner (1891–1984) közgazdász, egyetemi filozófianár. A Pesch nézeteit osztó, Nell-Breuning és Gundlach körét jól ismerő Messner elítélte mind a gazdasági liberalizmus mammonista kapitalizmusát, mind a kommunista bolsevizmust, de nem mondott le a piacgazdaság alapelveiről (GSCHIEDLINGER 1998: 68–70; PYTLIK 1993: 28). Véleménye szerint a keresztény szociális reform nem tartalmaz ab ovo megvalósuló társadalmi-gazdasági berendezkedést, hanem csak olyan alapvető erkölcsi normákat, amelyeknek minden egyes történelmileg létrejövő gazdasági rendszerben érvényesülniük kellene. Ugyanakkor szerinte ezek a normák legkönnyebben a rendi piacgazdasági berendezkedés keretei között juthatnak érvényre (STRAUSZ 2021), mivel számára a rendek legfontosabb jellemzője a foglalkozási csoportok együttműködése a közjó megvalósítása érdekében, szemben az osztálytársadalom szociális csoportjai közötti konfliktussal. Rendszere nem feltételezi az érdekellentétek azonnali megszűnését, de elmélete szerint a közös élet- és kulturális szükségletek megteremtéséből fakadó, munkamegosztásból származó feszültségek éppen a rendi keret közösségi normái révén békésen és nyugodtan – belső érdekiegyenlítéssel – rendezhetők.

Messner munkásságában egy, a jövőre nézve is rendkívül fontos gondolat jelent meg a „proletariátus felszámolása” („Entproletarisierung”) kapcsán, amely a paritás megteremtésével lesz elérhető. A munkásság számára a folyamatokban való döntéshozatal és az ezzel járó felelősség („Mitbestimmung und Mitverantwortung”) biztosítása az a jövőbeni út, amely révén a munkás is a társadalom teljes jogú tagjává válik. A társadalom egy

„egyének felett álló valóság, amelynek értelme teljesen eredeti jellegű, és céljai is az egyes emberek felett állnak. A nagyobb közösség a kisebb szövetségekből épül fel, amelyek közvetett életcélokon alapulnak. Az átfogó nagyobb társadalom magasabb céljai meghatározzák a kisebb társadalmi képződmények kényszerű rendjét is: minden kisebb szövetség szerepet kap a társadalmi összecsok megvalósításában, és feladatainak tagjai általi teljesítésével viseli az össztársadalommal szembeni felelősséget” (MESSNER 1934: 5).⁵

A szolidarizmus második generációja által megálmodott rendi struktúra így a modernizáció és egyben a kapitalizmus humanizálásának eszközévé vált, hiszen az államot tehermentesíti, a társadalom számára nagyobb mozgásteret ad, és az állam csak végső esetben, a közjó biztosítékeként, szubszidiárius módon avatkozhat be a gazdaság és a társadalom szerkezetébe. Ez a szubszidiaritáselv azt kívánja meg, hogy – a feladatmegosztást is figyelembe véve – az állam csak akkor lépjen közbe, amikor azt a közjó megköveteli. A rendileg tagolt társadalmi-gazdasági szervezeti struktúra a gazdaság- és szociálpolitikai feladatok jelentős részét átvállalja a központi hatalomtól, így az koncentrálhat a közjó védelmére. A rendi gondolat ilyen átfogó és modern terminológiai értelmezése nyert teret XI. Pius pápa *Quadragesimo anno* című enciklikájában is, majd jelentősen hozzájárult a német szociális piacgazdaság kialakításához.

A *Quadragesimo anno* a katolikus egyház társadalmi tanításának szempontjából mérföldkőnek bizonyult, ugyanis az egyház első komoly válasza volt a gazdasági liberalizmusra és az annak következtében kialakult társadalmi-gazdasági problémákra. Körlevelében XI. Pius az individualizmus és a kollektivizmus veszélyeinek elkerülésére egyaránt felhívta a figyelmet, kiemelve a közösségi cselekvés, valamint az egység, az egyetértés és a kölcsönös bizalom fontosságát (KÉK 2013: 44). Nem írt elő kötelezően új társadalmi-gazdasági berendezkedést, de tisztázta azokat az alapvető erkölcsi normákat, amelyeknek minden gazdasági rendszerben érvényesülniük kell annak érdekében, hogy az államban ne az osztályharc és az individualizmus szétforgácsoló erői, hanem a foglalkozási csoportok együttműködése és ezáltal a közjó előmozdítása legyen meghatározó.

⁵ Az idézet a szerző fordítása.

4. Összefoglalás

Összességében tehát a szolidarizmus már nem a manchesteri kapitalizmus egész rendszerét támadta, hanem annak túlkapásait, társadalmi visszasságait igyekezett kiigazítani. Elfogadottá vált a modern gazdaság alapját jelentő Smith-féle berendezkedés, de azt új, szolidáris alapokra kellett helyezni. Ez azt jelenti, hogy egyértelművé kellett tenni a következőket: az ember nem izolált egyed, hanem társadalmi lényként, közösségben létezik; a család helyreállítása adhatja meg az individualista kapitalizmus által lerombolt modern társadalmi közeg alapjait; az állam mindenkiért és a közjó eléréseért, a szubszidiaritás jegyében működik; a magántulajdon társadalmi kötelezettségekkel is jár, annak birtoklása nem azonos a használatával.

„A szolidarizmus általános értelemben egy olyan szociális rendszer, amely mind az egyes emberek egymás közötti, mind a család és állam természetes közösségeinek tagjai közötti szolidáris kapcsolatot megfelelően, azaz a mindenkorai közösség lényege szerint érvényre juttatja. A szolidarizmus rendszerét olyan közösségi elvnek nevezhetjük, amely mentes a túlzásoktól, tiszteletben tartja mind az egyén, mind a társadalmi egész jogait, valamint a szabadságot és a társadalmi felelősséget is” (ANZENBACHER 2001: 135).

Ezzel kialakult a keresztény közgazdaságtan egyik legjelentősebb 20. századi irányzata, amely hozzájárult az 1945 utáni újrakezdés megalapozásához is (ZACHAR 2019). A hazánkban oly meghatározó gondolkodó, Mihelics Vid szavait idézve ettől kezdve

„az egyén és a társadalom viszonyát illetően csak három elmélet lehetséges, s ezekre az elméletekre épít szükségszerűen minden társadalmi berendezkedés és reformtörekvés. Két szélen áll az individualizmus és kollektívizmus, középpont pedig a katolicizmus, vagy keresztény szolidarizmus, amely nem kompromisszum a két véglet között, hanem önálló társadalmi szemlélet” (MIHELICS 1932: 7).

Ezt láthatjuk abban, hogy a második világegyeztet követően a szociális elemekkel korrigált piacgazdaság, valamint annak keretén belül a munkaadók és a munkavállalók közötti paritás és a munkavállalók felelősséggel együtt járó jogainak elismerése révén kialakultak az érdekképviselő olyan formái, amelyekkel a gazdasági-társadalmi kérdések terén a szolidaritás és a szubszidiaritás gyakorlatilag is megvalósíthatóvá vált.

Felhasznált irodalom

- II. János Pál pápa (1988): *Sollicitudo rei socialis*. Ford. Kiss László. Budapest: Szent István Társulat.
- XI. Pius pápa (1993): *Quadragesimo anno*. Ford. Dér Katalin. In TOMKA Miklós – GOJÁK János (szerk.): *Az Egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok*. Budapest: Szent István Társulat, 57–103.
- ANZENBACHER, Arno (2001): *Keresztény társadalometika*. Ford. Vaik Dóra et al. Budapest: Szent István Társulat.
- BOTOS Máté (1993): Adalékok az első szociális enciklika keletkezéstörténetéhez. *Sic Itur ad Astra*, (2–4), 67–76. Online: https://epa.oszk.hu/01000/01019/00024/pdf/EPA01019_sic_itur_ad_astra_1993_02-04_067-076.pdf
- BOTOS Máté (2006): La postérité de l'Union de Fribourg dans la mémoire catholique. *Schweizerische Zeitschrift für Religions- und Kulturgeschichte*, (4), 305–314. Online: www.e-periodica.ch/digbib/view?pid=zfk-002%3A2006%3A100%3A%3A7&referrer=search#309
- DIRSCH, Felix (2006): *Solidarismus und Sozialethik. Ansätze zur Neuinterpretation einer modernen Strömung der katholischen Sozialphilosophie*. Berlin: LIT Verlag.
- FRENYÓ Zoltán (2007): A tanítás problémája Szent Ágoston és Aquinói Szent Tamás szerint. In Cselényi István Gábor – Hoppál Kál Bulcsú – Kormos József (szerk.): *Aquinói Szent Tamás nyomán. A Magyarországi Aquinói Szent Tamás Társaság konferenciái, 2004–2005*. Budapest: Magyarországi Aquinói Szent Tamás Társaság, 204–226.
- GIERS, Joachim (1967): Wesen und Wandel des organischen Denkens in der katholischen Soziallehre. *Jahrbuch für Christliche Sozialwissenschaften*, (7–8), 53–68. Online: www.uni-muenster.de/Ejournals/index.php/jcs/article/view/919/866
- GSCHIEDLINGER, Fridolin (1998): *Die katholische Soziallehre und die Rezeption von ausgewählten Inhalten der ersten beiden päpstlichen Sozialenzykliken 'Rerum Novarum' und 'Quadragesimo Anno' sowie des österreichischen Sozialhirtenbriefes 1925 in Österreich*. PhD-disszertáció. Johannes Kepler Universität.
- HORVÁTH Pál (1999): Fides et ratio. *Vigilia*, (64)8, 651–658. Online: https://vigilia.hu/pdfs/Vigilia_1999_08_facsimile.pdf
- KÉK Emerencia (2013): A hivatásrendiség előzményei a katolikus egyház szociális tanításában a Rerum novarum és a Quadragesimo anno enciklikák alapján. In Zachar Péter Krisztián (szerk.): *Gazdaság, társadalom, hivatásrendiség a 20. századi Európában*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 37–45.

- KEMÉNY Gábor (2010): *Katolikus közgazdasági gondolkodás a XX. század első felében, különös tekintettel Oswald von Nell-Breuning SJ gondolataira*. PhD-disszertáció. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Doktori Iskola.
- KOWNACKI, Robert P. (1991): Catholic Social Thought. From Rerum Novarum to Centesimus Annus. *The Ecumenical Review*, 43(4), 430–434. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1758-6623.1991.tb02738.x>
- MAZUREK, Franciszek Janusz (1980): Die Konzeption des gesellschaftlichen Solidarismus nach Heinrich Pesch. *Jahrbuch für Christliche Sozialwissenschaften*, (21), 73–98. Online: www.uni-muenster.de/EJournals/index.php/jcsw/article/view/671/638
- MESSNER, Johannes (1934): *Die soziale Frage der Gegenwart. Eine Einführung*. Innsbruck–Wien–München: Verlagsanstalt Tyrolia.
- MIHELICS Vid (1932): Hozzászólás. *Korunk Szava*, 2(1), 7–11.
- MUZSLAY István (1992): Gazdaság és erkölcs. *Távlatok. A magyar jezsuiták folyóirata*, 2(3), 322–334. Online: www.tavlatok.hu/38elottiek/tavlatok07.htm
- MUZSLAY István (1997): Az egyház szociális tanításának alapelvei. *Távlatok. A magyar jezsuiták folyóirata*, 7(2), 176–183. Online: www.tavlatok.hu/38elottiek/tavlatok34.htm
- PAULHUS, Normand J. (1980): Social Catholicism and the Fribourg Union. *Selected Papers from the Annual Meeting: Society of Christian Ethics*, Twenty-first Annual Meeting, 63–88. Online: <https://doi.org/10.5840/selpapsce19803>
- PESCH, Heinrich (1914): *Lehrbuch der Nationalökonomie. Erster Band. Grundlegung*. Freiburg im Breisgau: Herdersche Verlagshandlung.
- PYTLIK, Alexander (1993): *Berufsständische Ordnung oder „Ständestaat“? Die Idee der berufsständischen Ordnung bei Johannes Messner*. PhD-disszertáció. Institut für Ethik und Sozialwissenschaften der Katholisch-Theologische Fakultät der Universität Wien.
- RAUSCHER, Anton (1969): Das Subsidiaritätsprinzip in der Kirche. *Jahrbuch für Christliche Sozialwissenschaften*, (10), 301–316. Online: www.uni-muenster.de/EJournals/index.php/jcsw/article/view/901/848
- RAUSCHER, Anton (1992): *Mitbegründer der katholischen Soziallehre. Gustav Gundlach (1892–1963)*. Köln: Verlag Bachem.
- RAUSCHER, Anton (1994): Oswald von Nell-Breuning SJ (1890–1991). In ARETZ, Jürgen – MORSEY, Rudolf – RAUSCHER, Anton (szerk.): *Zeitgeschichte in Lebensbildern. Band 7*. Mainz: Matthias Grünewald Verlag, 277–292.
- STRAUSZ Péter (2021): Johannes Messner. In Frenyó Zoltán (szerk.): *Konzervatív arcképek*. Budapest: L'Harmattan Kiadó – TIT Kossuth Klub Egyesület, 288–292.

- ZACHAR Péter Krisztián (2019): A német Európa-politika keresztény gyökerei: a szolidarizmustól a szociális piacgazdaságig. In BOTOS Máté (szerk.): *Semper aequum. Tízéves a politikatudomány szak a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen*. Budapest: Typotex Kiadó, 125–139.
- ZACHAR Péter Krisztián (2021a): Heinrich Pesch. In Frenyó Zoltán (szerk.): *Konzervatív arcképek*. Budapest: L'Harmattan Kiadó – TIT Kossuth Klub Egyesület, 276–281.
- ZACHAR Péter Krisztián (2021b): Oswald von Nell-Breuning. In Frenyó Zoltán (szerk.): *Konzervatív arcképek*. Budapest: L'Harmattan Kiadó – TIT Kossuth Klub Egyesület, 282–287.